

Orta Asya - Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)

Yrd.DoçDr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU*

Özet: Orta Asya kültürünün Anadolu ile ilk teması, tabii olarak Türklerin bu coğrafyayı fethetmeleriyle başlamıştır. Fethi müteakip, XII. ve bilhassa XIII. yüzyıllarda yapılan göçler, bu kültürel birikimin Anadolu'ya aktarılmasında kayda değer rol oynamıştır. Bununla beraber, ağırlıklı olarak Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Orta Asya kökenli pek çok ilim, sanat ve tasavvuf erbabının Anadolu'ya gelmesi; buna mukabil Anadolu'dan da söz konusu coğrafyaya ilmî seyahatlerin gerçekleştirilmesiyle, ilim ve kültür köprüsünün önemi daha da artmıştır. XVI. yüzyıl sonlarına kadar yoğun olarak devam eden bu ilişkilerin, Anadolu Türklüğü için fevkalade önemli sonuçları olmuştur: Anadolu'da İslâmiyet'in yayılma süreci hızlanmış; Orta Asya'nın medrese geleneği, ilmî tartışmaları, edebî birikimi ve tasavvufî ekolleri yeni vatana taşınmıştır. XVI. yüzyıldan sonra eskiye göre oldukça yavaş seyreden ilişkiler, giderek kaybolmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Anadolu, Göçler, İlmî Seyahatler, Âlim, Mutasavvıf, Şair, Sanatkâr

Giriş

İlk Türk devletleri döneminde, Orta Asya'nın kendine özgü siyasî, sosyal ve coğrafi şartları içinde şekillenen ve zamanla büyük bir gelişme kaydeden Türk kültürü ve medeniyetinin, X. asırdan itibaren İslâm kültürü ve medeniyeti ile teması sonucu yeni bir boyut kazandığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde İslâmiyet'in kabulüyle gelişen yeni hayat tarzı, Türk kitlelerini önemli ölçüde etkilemekle birlikte, eski kültüre ait unsurların pek çoğu varlığını sürdürmüştür. Bu süreklilik bazen eski ile yeninin terkibi, bazen de eskinin varlığını aynen muhafazası şeklinde gerçekleşmiştir (Ocak 2000: 37-38). Müslüman Türk kültürü ve medeniyeti olarak adlandırılan bu yeni oluşum devresinde, eskiye göre daha çaplı bir gelişme görülmüş, sosyal ve kültürel müesseselerin yaygınlaşmasının yanı sıra, ilmî hayattaki ilerlemeler de zamanla Türkistan coğrafyasında büyük bir birikimin oluşmasına neden olmuştur.

---

* DPÜ, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü / KÜTAHYA
ciftcioglu20@dumlupinar.edu.tr

Esasen, ilk Müslüman Türk devletleri döneminden evvel Orta Asya'nın Hârezm, Mâverâünnehir ve Horasan gibi bölgelerinde ilmî faaliyetler çoktan başlamış ve buralardan İslâm kültür ve medeniyetine büyük katkılar sağlayan, seçkin Türk ilim ve fikir adamları yetişmiştir (Kitapçı 1995: 72-104; Sayılı 2002: 614-622; Açıkgenç 2002: 630-634). Bunlardan Fârâbî, Mâtürîdî, Hâzermî, İbn Türk, İbrahim Gürgânî, Necîbüddin es-Semerkandî, Fergânî, Ebu Ma'şer, Halef'ül-Ahmer, Buhârî, Tirmizî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Neseî, Ahmed b. Hanbel ve ed-Dârimî, kendi sahalarında tanınmış isimlerden sadece bir kaçıdır. Bu ilim erbabının kaleme aldıkları eserler veya oluşturdukları ilmî gelenek, zamanla ilk Müslüman Türk devletlerinin kuruluş safhasındaki ilmî ve kültürel hayatın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

İlk Müslüman Türk devletlerinden Karahanlılar zamanında, Mâverâünnehir, Kaşgar ve Balasagun gibi yörelerde saray, medrese, cami, türbe, köprü ve ribatlar yaptırılmış, ayrıca ilim ve fikir adamları himaye edilmiştir. Bölgeden, Yusuf Has Hacip, Kaşgarlı Mahmud ve Edip Ahmed Yüknêkî gibi, alanlarında orijinal eserler kaleme alan önemli edip ve âlimler yetişmiştir.

İlim, kültür ve imar faaliyetleri açısından oldukça gelişmiş bir dönemin yaşandığı Gaznelilerde, özellikle Sultan Mahmud zamanında saray çevresinde değişik milletlere mensup çok sayıda ilim, edebiyat ve sanat erbabı toplanmıştır. Bîrûnî, Ebû Nasr b. İrâk, Abdüssamed b. Abdüssamed el-Hakîm, Ebû'l-Hayr İbnü'l-Hammâr, Firdevsî, Ebu'l-Feth Bustî, Ferruhî Sistânî ve Menuçeherî Damgânî gibi isimler, bunlardan sadece birkaçıdır (Kahya vd. 2002: 581; Merçil 1991: 40).

Müslüman Türk kültürü ve medeniyeti içinde ayrı bir yeri bulunan Selçuklular devrinde, ilmî ve kültürel faaliyetler çok daha teşkilatlı bir şekilde devlet himayesine alınmıştır (Turan 1993b: 175). Başta Bağdat olmak üzere İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Tûs ve Amul gibi merkezlerde "Nizamiye" adı altında medreseler kurulmuştur. Bu müesseselerden başka, ülke genelinde rasathâne, hastane ve kütüphaneler yaygınlaşmış, bilhassa astronomi ve matematik alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Aklî ilimlerde Ömer Hayyâm, Ebu'l-Muzaffer İsfizârî, Meymun b. Necib Vâsîfî, Ebû Mansûr Abdurrahman Hâzinî, Ebu'l-Kasım el-Usturlâbî ve Beyhâkî; naklî ilimlerde de Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Kuşeyrî, Şirâzî, Cüveynî, Gazâlî, Mahmud Hâzermî ve Serahsî (Merçil 1991: 180-181; Kafesoğlu 1992: 116-117) gibi, dönemin tanınmış ilim adamları yetişmiştir.

Hâzermşahlar zamanında, her ne kadar Selçuklular, Gurlular ve Karahitaylarla yaşanan siyasî mücadeleler, Horasan ve Hâzerm gibi merkezlerde tahribatlara yol açmışsa da, özellikle XII. yüzyıl boyunca ilim, edebiyat, sanat ve imar faaliyetleri devam etmiştir (Köprülü 1997: 287-288).

Hükümdar ve şehzâdelerin ilim ve fikir adamlarına karşı himayeci tutumu, ülkede dil, edebiyat, dinî ilimler ve felsefe gibi alanlarda tanınmış şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bu arada civar memleketlerden de Hârezmşâh topraklarına gelen ilim erbabı olmuştur. Fahreddin Râzi, Necmeddin Kübrâ, Mecdeddin Bağdâdî, Zemaşşerî, Nesevî, Nizâmeddin Hârezmî, Ebû Yakub es-Sekkâkî, Şehristânî, Muizzî, Edîb Sâbir ve Reşideddin Vatvât dönemin meşhur âlim, edip ve mutasavvıflarındandır (Taneri 1997: 231).

XIV. yüzyılın son çeyreğinden XVI. yüzyıl başlarına kadar, Orta Asya'da hâkimiyet kurmuş olan Timurlular dönemi de ilim, dil ve edebiyat bakımından kayda değer gelişmelere sahne olmuştur (Aka 1991: 118-139; Barthold vd. 1977: 69-72; Aubin 1987: 965-979). Bilhassa Uluğ Bey zamanı Timurluların ilmî faaliyetler yönünden en parlak devri olarak göze çarpmaktadır. Onun döneminde Semerkant'ta bir medrese ile bir de rasathâne inşa ettirilmiştir. Rasathânedede kendisini astronomi çalışmalarına vakfetmiş olan Uluğ Bey'le, devrin diğer ünlü astronomları Ali Kuşçu, Kadızâde Rûmî ve Gıyâseddin Cemşid, birlikte çalışarak Uluğ Bey Zîci olarak bilinen meşhur zîci hazırlamışlardır (Kahya vd. 2002: 569). Bu dönemde, özellikle Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin Çağatay Edebiyatı'nın gelişmesinde önemli katkıları olmuştur (Barthold vd. 1977: 71). Nevâî dili Türk yurtlarında yüksek bir kültür dili olarak kabul edilmiştir.

Yukarıda özet olarak vermeye çalıştığımız, Orta Asya Türk yurtlarında meydana gelen bu muazzam ilmî ve kültürel zenginlik, gerek buralarda; gerekse Anadolu'da ortaya çıkan bazı siyasî, sosyal ve demografik şartlara bağlı olarak Anadolu Türklüğünü de etkilemiştir. Bu etki, XI. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar canlı bir şekilde devam etmiştir. Çalışmamızda, söz konusu süreçte Orta Asya ilim ve kültürünün Anadolu'ya intikalinde rol oynayan faktörler üzerinde durularak, buradan Anadolu'ya gelen ilim ve fikir erbabının faaliyetleri ve Anadolu'dan Orta Asya'ya yapılan ilmî seyahatler konuları ele alınmaktadır. Burada hemen ifade edelim ki, bu araştırmanın esas amacı Türkistan'dan Anadolu'ya gelen veya Anadolu'dan bu coğrafyaya seyahat eden ilim, edebiyat, sanat ve tasavvuf erbabının sayısını tespit etmek değildir. Asıl gayemiz, Orta Asya ile Anadolu arasında Türkiye Selçukluları devrinden başlayarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam eden ilmî ve kültürel ilişkilerin, tarihî seyir içinde Anadolu Türk kültür ve medeniyetine olan katkıları hakkında bir fikir verebilmektir. Bu arada, böylesine geniş ve önemli bir konunun daha pek çok araştırmaya ihtiyaç duyduğunu da belirtmeliyiz.

I. Orta Asya İlim ve Kültürünün Anadolu'ya İntikalinde Etkili Olan Faktörler

Türkiye Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde, demografik yapıda, sosyal, kültürel ve dinî alanlarda Orta Asya etkisi uzun süre devam etmiştir. Bunda, şüphesiz XI. yüzyılda başlayıp XIII. yüzyıl boyunca devam eden ve kimi zaman yoğunlaşan, kimi zaman da durulan göç dalgalarının büyük rolü olmuştur. XIV. yüzyıl başlarından itibaren bu kitle göçleri her ne kadar kesintiye uğrasa da, Orta Asya kültürünün Anadolu Türklüğü ile olan bağlantısı devam etmiştir. Bundan sonra Anadolu'ya gelen âlim, mutasavvıf ve sanatkârlar için, Orta Asya'daki siyasî ve sosyal şartlardan kaynaklanan zorunluluklardan ziyade, XIV ve bilhassa XV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'da ilmi ve kültürel hayatta görülen gelişmeler daha yönlendirici olmuştur. Bu zümrelerden bir kısmı, Beylikler döneminde onların payitahtlarına yerleşerek Türkmen beylerin himayesini görmüştür. Daha sonra gelenler ise, özellikle İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi tanınmış ilim merkezlerinde bulunmak suretiyle, Orta Asya'daki kültürel birikimin Osmanlı topraklarına taşınmasında önemli rol oynamıştır. Aşağıda, bu kültürel aktarımın gerçekleşmesini sağlayan faktörler üzerinde durulmaktadır.

1. Orta Asya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçlerin Rolü

a. XI-XII. Yüzyıllardaki Göçler: Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt Zaferi'ne kadarki süreçte, Türkmen göçü batı yönünde başlamış ve Türk nüfusu Anadolu'nun ortalarına kadar yayılmıştır (Turan 1993a: 37-44). 1075 yılında Süleymanşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmasıyla, Türkmen göçleri daha geniş bir mahiyete kavuşmuş ve Anadolu'ya özellikle Azerbaycan üzerinden yoğun bir nüfus akışı olmuştur. Türkmen nüfusunun bu sevkıyatı Selçuklu sultanlarının yurt bulmaya yönelik siyasetleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. XI. yüzyıldaki göç dalgalarıyla Anadolu'ya gelen Türklerin, genelde göçebe nüfusu oluşturduğu görülmektedir (Cahen 1984: 149-152). Geldikleri coğrafyadan kültürlerini, inançlarını ve yaşayış tarzlarını getiren bu kitleler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamışlardır.

Göçler, XI. yüzyıldaki yoğunlukta olmasa bile, XII. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Bu yüzyılda gerçekleşen göçlerde Karahitayların Türkistan'ı istilâsı, Sultan Sencer'in ölümü ve Horasan Selçuklu Devleti'nin yıkılması gibi nedenler etkili olmuştur. Selçuklularla Bizans ve Haçlılar arasında meydana gelen savaşlar esnasında, gaza faaliyetleri için Anadolu'ya çok sayıda Türkmen gelmiştir. Gürcistan ve Erran topraklarının bir bölümünün Gürcü kralları tarafından ele geçirilmesi, bölgede yaşayan bazı Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmesine yol açmıştır (Yinanç 1944: 166-168; Çetin 1981: 63-64).

XII. yüzyıl göçlerinin, önceki göç dalgalarına göre en belirgin özelliği, bu dönemde göçebelerin yanı sıra; şehirliler, tüccarlar, sanatkârlar, ilim adamları ve mutasavvıfların da Anadolu'ya gelmiş olmalarıdır. Bu zümrelerle beraber bir kısım Fars unsurlar da Selçuklu topraklarına gelmiştir. Siyasî istikrarın tesis edildiği II. Kılıçarslan zamanında (1155-1192) ilk medreselerin kurulduğu ve saray çevresinde bir kısım âlim, edip ve şairlerin toplandığı dikkat çekmektedir. 1170 yılında yeniden kurduğu Aksaray'da medreseler, zâviyeler ve camiler inşa ettiren sultan, Azerbaycan'dan buraya âlimler, gaziler ve tüccarlar getirtmiş ve yerleştirmiştir (Anonim Selçuknâme 1952: 25; Turan 1993a: 233). II. Kılıçarslan'dan sonra tahta geçen II. Süleymanşah döneminde (1192-1205) Anadolu'ya gelen ilim ve edebiyat mensupları, Selçuklu sarayı tarafından himaye edilmiş (İbn Bîbî 1996, I: 79-82); bu sultanın kardeşi Muhiddin Mesud'un hâkimiyeti zamanında ise, Ankara ilk defa bir kültür ve sanat merkezi durumuna gelmiştir (Turan 1993a: 261).

b. Moğol İstilasının Neden Olduğu XIII. Yüzyıl Göçleri: XIII. yüzyılda bütün Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilâsı, bu coğrafyada varlığını sürdürmekte olan pek çok devletin siyasî açıdan sukûtuna neden olduğu gibi; sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden de telâfisi mümkün olmayan tahribata yol açmıştır (İbnü'l Esîr 1991, XII: 313-314; Turan 2003: 477-495). Bu istilânın en önemli sonuçlarından biri de Orta Asya yurtlarında yaşayan pek çok Türk kitlesinin Anadolu'ya yönelik göçü olmuştur. Yeni gelen bu zümreler Moğolların, kudretli devletine saygı gösterdikleri ve istilâyı göze alamadıkları, Alâeddin Keykubâd'ın ülkesine sığınmıştır. Göç dalgalarıyla gelenler arasında, her sınıftan halk ile birlikte; ilim, din ve sanat erbabı da bulunmakta idi (Turan 1993a: XXVI-XXVII; Baykara 1985: 124-127). Ne var ki, Uluğ Sultan Keykubâd'ın ölümünden bir müddet sonra, Moğol istilâsı bu defa Anadolu'ya ulaşmıştır. Anadolu'nun Moğol tahakkümüne girmesi, eski ve yeni Türkmen göçebelerin Moğol takibatının ulaşamadığı dağlık bölgelere ve uçlara sığınmalarına neden olmuştur. Böylece göçebe gruplar, ilim ve fikir adamları, dervişler, tüccar ve sanatkârların pek çoğu, sınır bölgelerindeki Türkmen beylerin etrafında toplanmışlardır. Türkmen çevrelerin bir kısmı Kırım ve Kıpçak bölgesine giderken; bazı ilim adamları da Suriye ve Mısır'a göç etmek zorunda kalmışlardır (Bayram 2005: 124-126; Çetin 1981: 68).

Moğol istilâsından kaçan Türkmenlerin kitleler hâlinde Türkistan'dan Anadolu'ya gelmeleri, Türkiye için bir anlamda Moğol felaketinin müspet bir neticesi olarak görülmektedir. Zira, Moğol istilâsına maruz kalan Selçuklu Devleti çökerken, yeni gelen kitleler Anadolu'nun fethini ve aynı zamanda Türkleşmesini tamamlamaktaydı. Diğer taraftan göçler, XIII. yüzyıl Anadolusunun sosyal, kültürel, ilmî ve dinî hayatında da büyük ölçüde değişmelere ve ilerlemelere neden oldu. Mâverâünnehir, Hârezm ve Horasan

gibi bölgelerden gelen ilim erbabı, mutasavvıf ve sanatkârlar geldikleri muhitlerin kültürel birikimini Anadolu'ya getirdiler (Sümer 1960: 592-594; Şeşen 2004: 243).

2. Anadolu'da İlmî ve Kültürel Hayattaki Gelişmelerin Etkisi

Orta Asya'daki siyasî karışıklıkların, burada bulunan âlim, edip, şair, sanatkâr ve mutasavvıfların Anadolu'ya olan göçlerinde ne derece etkili olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu göçlerde, söz konusu şartların yanı sıra, Türkiye Selçukluları Devleti'nde Sultan II. Kılıçarslan'ın son zamanlarından itibaren sağlanan siyasî istikrara bağlı olarak yükselen ilmî ve kültürel seviyenin de, belli bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle, XIII. yüzyılda Konya'da şöhretli âlim ve mutasavvıfların toplanmış olması, civar memleketlerden daha pek çok ilim ve tasavvuf erbabının Anadolu'ya gelmesine vesile olmuştur (Bayram 1999: 6-7, 24).

Bu zümrelerin Anadolu'ya olan göçleri, XIII. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. Her ne kadar Moğol istilâsından sonra, Orta Asya'daki siyasî ve sosyal sıkıntılar son bulmasa da, bundan sonra Anadolu'ya gelen zümreler için, daha önce yaşanan zorunlu göçler yerine, bu defa ilmî ve kültürel faaliyetlere yönelik tercihler ağırlık kazanmıştır. Anadolu'da ise, Beylikler dünyasında siyasî bakımdan bir istikrar söz konusu olmamakla birlikte, bu dönemde ortaya çıkan ilmî ve kültürel rekabetin neticesinde çoğu şehir, birer ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir. Nihayet siyasî birliğin temin edildiği Osmanlılar zamanında ilim, kültür, sanat ve imar faaliyetlerindeki ilerleme daha yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Gerek Beylikler; gerekse Osmanlılar dönemindeki söz konusu gelişmelere bağlı olarak, Arap memleketlerinden ve Orta Asya'dan pek çok âlim, mutasavvıf, edip, şair ve sanatkâr Anadolu'ya gelmiştir.

a. İlmî Teşvik ve Himaye Edilmesi: Türkiye Selçuklularında, siyasî istikrarın tesis edildiği Sultan II. Kılıçarslan döneminde, ilmî ve kültürel faaliyetler belirginleşmeye başlamıştır. Kendisi tahsil görmemiş olmasına rağmen -her devlet adamı gibi- ilim erbabına itibar gösteren sultan, Konya ve Aksaray gibi şehirlerde bazı medreseler yaptırmıştır. Danişmend İli (Tokat)'nde eğitim gören Rükneddin Süleymanşah, babası Kılıçarslan gibi felsefeye ve ilmî tartışmalara ilgi duyan bir kişiliğe sahipti. İbnü'l Esîr (1987, X: 163), onun çeşitli mezheplerden ilim adamlarını huzurunda münakaşa ettirdiğini bildirmektedir. II. Kılıçarslan'ın diğer oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev de iyi bir tahsil ve terbiye ile yetişmişti. Dönemin âlimlerini ve kadınlarını himaye eder, onlara hil'at ve hediyeler gönderirdi. Hocası ve dostu olan Mecdeddin İshak, dönemin meşhur âlimlerindendi. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra başa geçen İzzeddin Keykâvus, şiiere karşı ilgisiyle tanınan bir hükümdardı. İbn Bibi'ye göre (1996, I: 149), sarayı, dergâhı,

eğlence sofrası ve meclisleri âlimler ve sanatkârlarla dolup taşardı. Nihayet, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikbal devri sultanı Alâeddin Keykubâd, yüksek kültürü, bilgisi, ilim erbabına karşı son derece himayeci tutumu ile tanınıyordu. Moğol istilâsı önünden kaçan çok sayıda Orta Asyalı âlim, edip, şair, mutasavvıf ve sanatkâr, Anadolu'ya gelerek onun himayesine girmiştir (Şeşen 2004: 243). Nitekim, ünü asırlar ötesine taşan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin babası Bahâeddin Veled, sultanın daveti üzerine Konya'ya gelip yerleşmişti. Burhaneddin Tirmizî, Siraceddin Urmevî, Kadı Huteni, Nasreddin Mahmud el-Hoyî (Ahi Evren), Mecdeddin Merendî (Baba Merendî), Şemsi Tebrizî, Necmeddin Nahcevânî, İzzeddin Urmevî, Bedreddin Tebrizî, Necmeddin Râzî, Müeyyeddin Cendî, Emineddin Tebrizî, Sadeddin Fergânî, Taceddin Hoyî ve Ahmed b. Mahmud Tûsî de, yine XIII. yüzyılda Konya'yı mesken tutan tanınmış ilim ve tasavvuf erbabındandı.

Selçukluların yıkılışını müteakip Anadolu'da hüküm süren Beylikler döneminde de yoğun ilmî faaliyetlerin hâkim olduğu gözden kaçmamaktadır. Özellikle Karaman, Germiyan, Candar ve Aydınoğulları ile Osmanlı Beyliği'nde bu tür faaliyetler, diğer Beyliklere göre daha hareketli bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu Beyliklerin en önemli özelliği, siyasî ve askerî bakımlardan diğerlerine kıyasla daha güçlü olmalarıdır. Bu bakımdan Beyliklerdeki ilmî ve kültürel hayattaki seviyenin, bunların siyasî ve askerî güçleriyle doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Türkmen beyler bu dönemde ilmî müesseseler kurup, telif ve tercüme faaliyetlerini teşvik etmek suretiyle, âlim, edip, şair ve sanatkârları kendi saraylarına çekmeye çalışmışlardır (Köprülü 1981: 344; Baktır 2002: 562-567). Bu bağlamda gerek Arap memleketlerinden; gerekse Orta Asya bölgesinden yer yer Anadolu'ya gelip, beylik merkezlerinde faaliyet gösteren ilim ve fikir adamları olmuştur. Nitekim, Alâeddin Ali Semerkandî, Müeyyeddin Cendî, Kemal Ümmî, Alâeddin Ali Bistâmî (Musannifek), Seydî Ali Acemî, Abdülvacid b. Mehmed, Fethullah Şirvânî ve hekimlerden Tebrizli Kemaeddin gibi tanınmış şahsiyetler bu zümredendir.

Bu dönemde ilim ve edebiyat mensuplarının, devlet yöneticilerinin isteği üzerine eserlerini daha ziyade Türkçe yazdıkları, Arapça ve Farsça'dan tercüme yaptıkları dikkat çekmektedir. Bu eserler genellikle tefsir, akâid, hey'et, riyâziye, tıp, eczacılık, edebiyat, tasavvuf ve tarihle ilgilidir (Uzunçarşılı 1988a: 211; Banarlı 1971, I: 352, 377). Bunların yanında, halkın fütihat hislerini kuvvetlendirmek için manzum ve mensur olmak üzere, birçok kahramanlık hikâyeleri de kaleme alınmıştır.

Başlangıçta Beylikler dünyasının bir mensubu olan Osmanlılarda, ilmî ve tasavvufî faaliyetlerin daha Osman Gazi'den itibaren teşvik edildiği görülmektedir. Beyliğin kuruluşunda rolü bulunan Şeyh Edebâli ve Dursun

Fakih gibi ilim ve tasavvuf mensuplarına büyük itibar gösterilmesi dikkate şayandır. İlim ve tasavvuf erbabının ilk Osmanlı hükümdarları üzerindeki etkisi, Osman Gazi'den sonraki dönemlerde de kendisini hissettirmiş ve Osmanlı devlet anlayışının şekillenmesinde kayda değer bir katkı sağlamıştır (Oğuzoğlu 2000: 185-192).

Orhan Gazi döneminde fıkıh, edebiyat, beleğat (Karlığa 1999: 32), tedrisat ve tasavvuf alanlarında önemli âlimler yetişmiştir. Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid zamanında yeni medreseler yaptırılarak eğitim ve yargı alanında yeni kurumlar oluşturulmuştur (İpşirli 1999: 72). Yıldırım Bayezid'in şehzadelerinden Emir Süleyman tarafından edip ve şairlere büyük destek verilmiştir. Devleti toparlama çabalarının hâkim olduğu Çelebi Mehmed döneminde de ilmî ve edebî faaaliyetlerin teşvikinden geri durulmamıştır.

İlim ve kültür hayatında fevkalâde bir canlılığın yaşandığı II. Murad zamanında (İnalcık 1997: 613-614; İzgi 1997: 131), Bursa ve Edirne gibi şehirlerde medreseler kurulmakla beraber, tasavvufî faaliyetler yoğunlaşmış, çeşitli sahalarda pek çok eser kaleme alınmıştır. Şeyhülislâmlık makamı teşkil edilerek Molla Fenârî bu göreve getirilmiştir. Bu dönemde Türkistan, Kırım ve Arap memleketlerinden Osmanlı ülkesine çok sayıda ilim ve fikir adamı gelmiştir.

Osmanlı ilim ve kültür hayatı, bilhassa İstanbul'un fethinden sonra büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bu ilerlemede şüphesiz Fatih'in ilme ve ilim erbabına karşı himayeci tutumu önemli rol oynamıştır. Arap memleketleri ve İran'daki devrinin ileri gelen âlimlerini tanıyan ve kendi ülkesindeki ulemanın Acem ve Arap uleması seviyesinde olmamasından üzüntü duyan padişah, İslâm dünyasının tanınmış ilim erbabını Osmanlı topraklarına getirtmek için gayret sarf etmiş, hatta bazılarını hediyeler de göndermiştir (İnalcık 1993: 534). O, Seyyid Şerif Cürçânî ile Sadeddin Taftazânî arasındaki ulemayı ikiye ayıran meşhur münakaşayı tazeletmiş; ayrıca İbn Rüşd ile Gazâlî arasındaki eski tartışmayı da Hocazâde ve Alâeddin Tûsî'ye inceletmiştir. Osmanlı ilmi bu dönemde gerek ilahiyat; gerekse matematik ve astronomi gibi alanlarda İslâm dünyasında gerçek bir seçkinliğe erişmiştir (İnalcık 2004: 184-185).

Fatih'in saltanatında olduğu gibi, II. Bayezid zamanında da Orta Asya'daki tanınmış ilim, edebiyat ve tasavvuf mensupları ile temasa geçilmiş ve bu zümreler kazanılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, Orta Asya'nın ileri gelen âlim, şair ve mutasavvıflarından Abdurrahman Câmî ve ünlü Eş'arî kelâmcısı Celâleddin Devvânî ile ismi anılan padişah arasında karşılıklı mektuplaşmalar olmuş (Ferudun Bey 1274, I: 361, 364-365) ve kendilerine Osmanlı sarayından yıllık hediyeler gönderilmiştir. Bu şahsiyetlerden başka, yine müftü Mevlânâ Seyfeddin Ahmed ile hadis âlimi Cemâleddin Ataullah da padişahın ihsanlarına mazhar olmuştur (Hammer 1990, I: 357). Diğer

taraftan Hekimşah Muhammed Kazvinî gibi âlimler ülkeye davet edilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında, İran ve Mısır'a yapılan seferler sonunda çok sayıda âlim, şair ve sanatkâr İstanbul'a getirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde ise, yine İran bölgesinden Anadolu'ya gelen edip ve şairler olmuştur. İlk şuarâ tezkirelerinin kaleme alındığı bu dönemde, edebî alanda büyük bir gelişme kaydedilmiştir.

b. İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'un İlim ve Kültür Merkezleri Hâline Gelmesi: Orhan Gazi'nin İznik'i fethinden sonra, şehirde bir medrese açılarak başına Osmanlı ilim geleneğinin öncülerinden Dâvûdu'l-Kayserî getirilmiştir. Bu medresede Kayserî'den sonra, Taceddin Kürdî, Alâeddin Esved (Kara Hoca), Kutbeddin Muhammed İznikî, Taceddin İbrahim Hatipzâde, Mevlânâ Hayalî Çelebi, Hasan Çelebi, Muslihiddin Mustafa b. Yusuf (Hocazâde), Muhyiddin Muhammed (Hatipzâde) ve Molla Hüsrev gibi âlimler görev yapmışlardır (Bilge 1984: 67-72; Baltacı 1976: 327-328). İznik'te bu medreseden başka Süleyman Paşa, Mevlânâ Alâeddin ve Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından da medreseler yaptırılmıştır. "Âlimler yuvası" olarak şöhret bulan şehir, bu niteliğini Fatih dönemine kadar devam ettirmiştir.

Orhan Gazi'den Sultan II. Murad'ın saltanatının sonuna kadarki dönemde, Bursa'da çok sayıda ilmî ve kültürel müessese inşa edilmiştir. Bu yapılanmaya bağlı olarak şehir, zamanla şöhretli âlim ve mutasavvıfların mekânı durumuna gelmiştir. XIV ve XV. yüzyıllarda, İslâm memleketlerinden şehre gelen zümreler arasında Emir Sultan, Şeyh Mehmed Cezerî, Şeyh Küşterî, Selahaddin Buhârî, Alâeddin Ali Bistâmî, Abdüllatif Kudsi, Ahmed İlahî, Haydar Herevî, Fahreddin Acemî, Alâeddin Tûsî, Seydî Ali Acemî, Alâeddin Arabî, Sinan Acemî, Seyyid Mağribî, Ali Şirâzî ve Cemâleddin Ahmed Hârezmî gibi tanınmış isimleri saymak mümkündür.

Bu şahsiyetlerden Haydar Herevî, Sadeddin Taftazânî'nin öğrencilerinden olup bilhassa Şeyh Bedreddin Simavî'nin idamıyla ilgili verdiği fetvasıyla tanınmıştır (Hammer 1990, I: 118). Seyyid Şerif Cürcânî'nin çevresinde yetişen ve Haydar Herevî'den hadis ilminde icazet alan Fahreddin Acemî, Sultaniye Medresesi'nde Molla Fenarî'nin oğlu Mehmed Şah'ın hizmetine girerek onun asistanı olmuş ve bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, II. Murad tarafından Edirne'ye müftü tayin edilmiştir (Baltacı 1995: 82). Aslen Halep yöresinden olan Alâeddin Arabî de, Bursa'nın ilmî şöhretine istinaden gelenlerdendir. Halep'teki âlimlerden tahsil gördükten sonra Bursa'ya gelen bu zat, önce Molla Gürânî, daha sonra da Hızır Bey'den dersler almıştır. Edirne Dârülhadisi'ndeki asistanlığından sonra, Hüdavendigâr Medresesi'nde müderrislik yapmıştır (Hoca Sadeddin 1992, V: 129-130; Bilge 1984: 98). Sultan II. Murad döneminde Anadolu'ya gelen

Alâeddin Tûsî'ye, Bursa Sultaniye Medresesi verilerek günde 50 akçe ücret tahsis edilmiştir (Bilge 1984: 121). Seyyid Şerif Cürçânî'nin öğrencilerinden olan Seydî Ali Acemî de, yine II. Murad tarafından Yıldırım Bayezid Medresesi'nde görevlendirilmiştir (Baltacı 1976: 543).

Bursa'dan sonra devlet merkezinin Edirne'ye taşınması, tabii olarak buranın ilmî ve kültürel bakımdan da önem kazanmasına neden olmuştur. Gerek Osmanlı yönetiminin gösterdiği himayeci tutum; gerekse ilmî müesseselerin yaygınlaşması, şehirde pek çok âlim, edip, sanatkâr ve mutasavvıfın kümelenmesini beraberinde getirmiştir. Molla Hüsrev, Hızır Bey, Sinaneddin Yusuf (Hızır Bey'in oğlu), Şücaeddin Karamânî gibi ulemanın yanında; İbn Arabşah, Siraceddin Muhammed Halebî ve bir süre Bursa'da da buldukları bilinen Alâeddin Ali Bistâmî, Fahreddin Acemî, Alâeddin Tûsî, Seydî Ali Acemî, Alâeddin Arabî gibi Anadolu dışından gelen şahsiyetler, şehrin tanınmış medreselerinde müderrislik yapmış ve çeşitli konularda eserler kaleme almışlardır.

Bu zümreden, hadis ilminde ihtisası olan Fahreddin Acemî, Dârülhadis Medresesi'ne tayin edilmiştir (Bilge 1984: 145; Baltacı 1995: 82). Başta Hocazâde olmak üzere pek çok âlim kendisinden hadis dersleri almıştır (Mecdî 1269: 81-83). Bir süre Bursa'daki medreselerde öğrenim gördükten sonra Edirne'ye giden Alâeddin Arabî, Dârülhadis Medresesi'nde Fahreddin Acemî'nin asistanlığını yapmış, bu görevi sırasında ise, Şerhu'l- Akâid'e bir hâşiye yazmıştır (Hoca Sadeddin 1992, V: 129-130; Bilge 1984: 146). Bursa'daki müderrisliğinden sonra Zeyrek ve Semâniye medreselerinde de görev yapan Alâeddin Tûsî, Fatih tarafından Edirne'deki Üç Şerefeli Medrese'ye günlük 100 akçe ücretle tayin edilmiştir. Ancak o, bu görevinde fazla kalmamış ve memleketine geri dönmüştür (Baltacı 1976: 452). Halep seferini müteakip Timur tarafından Mâverâünnehir'e götürülen Siraceddin Muhammed Halebî, burada öğrenimini tamamladıktan sonra, Sultan II. Murad döneminde Anadolu'ya gelmiş ve Edirne'ye yerleşmiştir. Padişah tarafından Şehzâde Mehmed'e hoca tayin edilerek adına bir de medrese yaptırılmıştır. Halebî, vefatına kadar bu medresede müderrislikle meşgul olmuştur (Bilge 1984: 158). Bursa ve İstanbul'dan başka, bir aralık Edirne'de de bulunduğu bilinen Alâeddin Ali Bistâmî, eserlerinden bazılarını burada kaleme almıştır (Hoca Sadeddin 1992, V: 140; Faik Reşad : 37). Anadolu'ya geldikten sonra, bir süre Kastamonu'da ikâmet eden (Uzunçarşılı 1988a: 139, 221) Seydî Ali Acemî de, Bursa'ya tayininden önce, Edirne'de Sultan II. Murad'ın himayesini görmüştür.

Edirne'nin Osmanlı ilim ve kültür hayatındaki önemi, devlet merkezinin İstanbul'a naklinden sonra da devam etmekle birlikte, bu ağırlık giderek ikinci dereceye düşmüştür. Zira, yeni başşehir bu alanda fevkalâde mühim

ilerlemelere sahne olmuş ve İslâm dünyasının önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Bunda şüphesiz ilme karşı ilgisi ve ulemaya yakınlığı ile tanınan Fatih'in büyük rolü olmuştur. Bu dönemde bilhassa Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Hızır Bey, Molla Yeğan ve Hocasâde gibi ulemanın, ilmî çevrelerde belli bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan Molla Hüsrev fıkhîta; Molla Gürânî tefsirde; Hocasâde ise kelâmda, bütün İslâm âlemi tarafından makbul görülen eserler kaleme almışlardır (İnalçık 1993: 534). Müderrisliği ile övünen ve devrinin pek çok âlimi ile ilmî tartışmalara giren Hocasâde'nin şöhreti, Anadolu dışında özellikle Türkistan'a kadar yayılmıştır. Nitekim Sultan Hüseyin Baykara, II. Bayezid'in cülûsunda elçi ile beraber, Hocasâde'den ders okumak üzere bir de Horasanlı âlim göndermiştir (İhsanoğlu 1999, I: 383). Diğer taraftan Ali Kuşçu İstanbul'a gelmeden önce Alâeddin Tûsî ile görüştüğünde Tûsî ona: "İstanbul'a gittiğinizde Hocasâde denilen Köseç ile hoş geçinin. Kendisi ilimde fevkalâde müdekkik ve muhakkıktır" şeklinde tavsiyede bulunmuştur. İstanbul'a gelen Ali Kuşçu, ilmî bir meselede hatasını düzelten Hocasâde hakkında Fatih'in, fikrini sorması üzerine: "Rûm'da ve Acem'de emsâli yok" sözleriyle cevap vermiş; buna karşılık padişah da: "Arap'ta dahi eşi yoktur" demiştir (Uzunçarşılı 1998, II: 654-655).

Gerek Fatih'in ilim, edebiyat ve sanata karşı himayeci tutumu; gerekse ilim mahfilleri ve buralarda faaliyet gösteren tanınmış şahsiyetleri ile İstanbul'un bu dönemde önemli bir cazibe merkezi hâline gelmesi, şüphesiz civar memleketlerdeki âlim, edip ve sanatkârların fazlası ile dikkatini çekmiş, dolayısıyla bu zümrelere mensup pek çok kimse Osmanlı ülkesine gelmiştir. Bu arada, Batılı bazı tanınmış şahsiyetlerin de İstanbul'a davet edildikleri ve saraydan himaye gördükleri gözden kaçmamaktadır.

Batılı ilim ve fikir adamları arasında, Fatih'in bizzat ilmî sohbetlerde bulunduğu Trabzonlu Amirutzes, şüphesiz ilk akla gelen isimlerdendir. Bu zat oğlu ile birlikte, padişahın isteği üzerine Batlamyus'un coğrafya kitabını Arapça'ya tercüme etmiştir. Diğer taraftan Francesco Berlinghieri Geographia; Roberto Valturio ise De re militari isimli eserlerini Fatih'e ithaf ve takdim etmek istemişlerdir. Gentile Bellini, Angelo Vadio ve G. Stefano Emiliano gibi ressam ve hümanistlerin yanı sıra; İtalyalı bir Musevî olan ve Müslüman olduktan sonra, Osmanlı sarayında hekimbaşılığa kadar yükselen Yakub Paşa da, padişahın yakın çevresinde bulunmuştur (İnalçık 1993: 534-535; İhsanoğlu 1999, I: 382).

Bu dönemde, Arap memleketlerinden ve Orta Asya'dan kendi isteğiyle veya Fatih'in daveti üzerine Osmanlı başşehrine gelen ulema, şair ve hekimlerden tanınmış pek çok isimlere rastlanmaktadır. Padişahın büyük lütuf ve ihsanlarla davet ettiği Ali Kuşçu; dönemin ünlü ilahiyatçılarından biri olarak

kabul edilen Alâeddin Tûsî; padişahın hocalığını yapan Siraceddin Muhammed Halebî; Kadızâde'nin öğrencilerinden olup bir süre Candarlı sarayında bulunan Fethullah Şirvânî; Karamanlı Beyliği'ndeki ikâmetinden sonra Osmanlı ülkesine gelen Alâeddin Ali Bistâmî; mekanik konusunda yazdığı eserini padişaha sunan Alâeddin Kirmanî; hekimlerden Kutbeddin Ahmed, Tebrizli Kemaleddin (Candarlı Beyliği'ndeki hizmetinden sonra), Hekim Arab, Şirvanlı Şükrullah ve Lârî; şairlerden Kabûlî ve Hâmidî, bu zümreye mensup şahsiyetlerdendir.

II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî zamanlarında da şüphesiz sözünü ettiğimiz memleketlerden Osmanlı ülkesine gelen ilim erbabı olmuştur. Ünlü âlim Müeyyedzâde'nin tavsiyesi ile II. Bayezid tarafından Mekke'den çağrılarak hekimbaşılık görevine getirilen Hekimşah Muhammed Kazvinî; İran bölgesindeki kargaşalık yüzünden İstanbul'a gelerek Semâniye medreselerinde müderrislikte bulunan ve Yavuz Sultan Selim zamanında emekliye ayrılan ünlü matematikçi Muzaffereddin Ali Şirâzî; Gilan şehrinde bulunan ve tıp, astronomi, matematik alanlarında eserler yazan Hüseyin el-Hüseyinî Hattabî; Safevî hükümdarı Şah İsmail'in Sünnî ulemaya baskısı sonucu Osmanlı ülkesine göç eden ve matematik alanında bazı eserler kaleme alan Nizâmeddin Abdülali b. Muhammed b. Hüseyin el-Bircendî; yine aynı hükümdarın Tebriz'e davetini reddedip Osmanlı Devleti'ne sığınan İdrîs-i Bitlisî; Suriye bölgesinde yetişen ve Mısır seferini müteakip Yavuz tarafından İstanbul'a getirilen İbn el-Nakib (Ahmed b. İbrahim el-Halebî); İran ve Hindistan'da yetişip hac dönüşü İstanbul'a gelerek burada bir süre müderrislik yapan Muhammed b. Salah b. Celâleddin b. Kemâleddin b. Muhammed el-Multavî es-Sa'dî (İhsanoğlu 1999, I: 386-387,394-396) gibi isimler bunlardan bir kaçıdır.

Osmanlı Devleti'nde Fatih döneminden itibaren seçkin ulemanın artması ve ilmî seviyenin yükselmesi, XV. yüzyıl ortalarına kadar civar memleketlere yapılan ilmî seyahatlerin, bundan sonra yavaş yavaş azalmasına neden olmuştur (Uzunçarşılı 1988b, I: 521). Bununla beraber bu tür seyahatlerdeki esas düşüşün, XVI. yüzyıldan itibaren başladığı görülmektedir (İpşirli 1999: 73).

II. Orta Asya'dan Anadolu'ya Gelen İlmî ve Kültürel Çevrelerin Hizmetleri

1. Türkiye Selçukluları Dönemi: Türkiye Selçukluları döneminde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek mensubu olduğu tarikatları yaymaya çalışan pek çok tasavvuf erbabına rastlanmaktadır. Bunlardan, Horasan Melâmetiyye mektebine mensup olan ve yüksek tasavvufu temsil eden mutasavvıflar, genellikle Ahlat, Erzurum, Bayburt, Sivas, Tokat, Amasya, Kırşehir, Kayseri ve Konya gibi merkezlerde faaliyette bulunurken; Yesevîlik, Vefailik, Kalenderîlik, Haydarîlik ve Bektaşîlik gibi popüler tarikatlara mensup

olanlar da, daha çok göçebe Türkmen toplulukları arasında itibar görmekte idi (Ocak 2002: 505-506). Gerek şehirlerde; gerekse kırsal kesimlerde faaliyet gösteren bütün bu zümrelerin, hiç şüphesiz Anadolu'da dinî yapının şekillenmesinde ve sosyal hayattaki düzenin sağlanmasında kayda değer rolü olmuştur.

XIII. yüzyılda Azerbaycan, Mâverâünnehir ve Horasan gibi bölgelerden Anadolu'ya gelerek faaliyetlerde bulunan Evhadeddin Kirmânî, Bahâeddin Veled, Burhaneddin Tirmizî, Necmeddin Râzî, Ahi Evren, Hacı Bektaş Velî ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi şahsiyetlerin, geniş halk kitleleri üzerinde büyük bir nüfuza sahip oldukları görülmektedir. Bununla bereber, "Baba" unvanıyla halk nazarında kudsî bir yer edinen ve yine Horasan erenleri zümresinden olan Baba İlyas Horasânî, Baba Merendî ve Baba Kemâl Hocendî gibi tanınmış isimleri de burada belirtmek gerekir.

Tasavvufî ve fikrî alanlarda faaliyet gösteren bu çevrelerin yanı sıra, ilmiye sınıfına dahil bulunan ve kadılık görevini ifa eden bazı isimlere de rastlanmaktadır. Bunlardan, aslen Buharalı olan Ali b. Muhammed b. Hibetullah b. Muhammed el-Buhârî el-Bağdâdî Konya'ya gelenlerdendir. Bu zat, bir süre Konya'da baş kadılık makamında bulunmuştur (Turan 1993a: 235). Kadı Burhaneddin Tirmizî de Konya'da kadılıkta bulunan ve halkın Ebu'l-Leys Semerkandî'nin yerine koyduğu fakihlerdendir. Verdiği bir fetvadan dolayı Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından idam ettirilmiştir (İbn Bibi 1996, II: 115; Eflâkî 1987, II: 107, 148, 154, 169, 203). Aslen Azerbaycan Türklerinden olup, Konya'da baş kadılık görevinde bulunan Siraceddin Urmevî ile Sivas kadılığı yapan hemşehrisi İzzeddin Urmevî (Aksarayî 1943: 202-203; Ülken 1937: 492) ve aslen Hotenli olan Kadı Huteni de dönemin tanınmış ulemasındandır.

Bu dönemde müderrislikle meşgul olanlar arasında ilk akla gelen isimlerden biri şüphesiz Bahâeddin Veled'dir. Karaman'da bir süre müderrislik yapan bu âlim, Konya'daki Altun-Aba Medresesi (İplikçi Medresesi)'nde vefatına kadar (1231) dersler vermiştir. XIII. yüzyıl Anadolu'sunun ünlü düşünürü Mevlânâ Celâleddin, Konya'daki Molla Atik Medresesi ile Kadı İzzeddin Camii'nde tedris faaliyetlerini sürdürmüştür. Yine, Burhaneddin Tirmizî kadılık görevinin yanı sıra, müderrislikle de meşgul olmuştur (Eflâkî 1986, I: 118-119). Müeyyeddin Cendî, Kutbeddin Şirâzî ve Sadeddin Fergânî ise, Sadreddin Konevî'nin yetiştirdiği tanınmış âlimlerdendir (Fürüzanfer 1997: 302-303; Bayram 1999: 29).

Kadılık ve müderrislik gibi görevleriyle birlikte, bazı âlimlerin eser telifi ile de meşgul oldukları görülmektedir. Bunlardan Tirmizî'nin Makâlât'ı, Urmevî'nin Metailü'l-Envâr fi'l-Mantık'ı, Mevlânâ'nın meşhur Mesnevî'si, Müeyyeddin

Cendî'nin Füsusu'l-Hikem Şerhi, Necmeddin Râzî'nin Mirsâdü'l-İbâd'ı ve Ahi Evren'nin pek çok eseri, bu dönemde kaleme alınanlardan sadece birkaçıdır.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda, kaleme aldıkları Şehnâme türündeki eserleri ile tanınan, Orta Asya kökenli bazı şairlere rastlanmaktadır. Bunlardan ilki, Kâni'î mahlâslı Ahmed b. Mahmud Tûsî'dir (Eflâkî 1986, I: 200-201). Moğol istilâsı sırasında Horasan'dan Anadolu'ya, Alâeddin Keykubâd'ın yanına gelerek ona intisab eden bu şair, sultanın ölümünden sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. İzzeddin Keykâvûs'un hizmetinde bulunmuştur. II. Gıyaseddin adına Kelile ve Dimne'yi kaleme alan Kâni'î, ayrıca Selçuklu hanedanı hakkında 30 ciltlik meşhur Selçuklu Şehnâmesi'ni yazmıştır (Köprülü 1943: 393-395). Aynı yüzyılın sonlarında Anadolu'da faaliyet gösteren bir diğer Horasanlı şair de Hoca Dehhânî'dir. Sultan III. Alâeddin Keykubâd'ın emriyle 20 000 beyitlik Selçuklu Şehnâmesi'ni telif eden şair, Anadolu'da divan şiirinin öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir (Banarlı 1971, I: 344-346; Ünver 1998: 187-188). Bu şairlerden başka, III. Alâeddin Keykubâd zamanında Anadolu'ya gelen Ünsî'nin de Horasanlı olduğu bilinmektedir. Bir süre Konya'da bulunan şair, buradan Halep'e gitmiş ve Şehnâme'sini orada tamamlamıştır (Ünsî 1942: 19-20; Köprülü 1943: 381).

2. Beylikler Dönemi: Beylikler döneminde Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen tasavvufî çevreler arasında, -Türkiye Selçuklularında olduğu gibi- bilhassa zâviyeler kurmaya ve yeni yerleşim birimleri oluşturmaya yönelik faaliyetlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Yeni yerleşim birimlerinin kurulmasında önyak olanlardan Seyyid Harun Velî, bu dönemin ilk akla gelen şahsiyetlerindendir. Bilindiği gibi bu mutasavvıf, Horasan diyarından Anadolu'ya gelerek Eşrefoğulları zamanında, kendi ismiyle anılacak olan bir şehir (Seydişehir) kurmuştur (Abdülkerim bin Şeyh Musa 1991). Yine, dervişleriyle Horasan bölgesinden Lârende (Karaman)'ye gelen Hacı İsmail de kendi ismiyle bilinen köyü tesis etmiştir (Barkan 1942: 295-296). Horasanlı dervişlerden Dediği Sultan, Ilgın'a bağlı Mahmuthisar Köyü'nde; bu mutasavvıfla beraber Anadolu'ya gelen Yatağan Ahmet Mürsel ise, Beyşehir yakınındaki Melengürün yöresinde zâviyesini kurmuştur. Germiyanogulları döneminde Uşak'a bağlı Susuz Köyü'ne yerleşen Hacım Sultan ile Karamanogulları zamanında Gülnar yöresinde faaliyet gösteren Alâeddin Ali Semerkandî de, zâviyeler açarak hizmette bulunan Türkistan kökenli mutasavvıflardandır. Bunlardan Semerkandî'nin kaleme aldığı, Kur'anikerim'in Mücadele Süresi'ne kadarki kısmını ihtiva eden Bahrû'l-Ulûm adlı tefsiri (Mecdî 1269: 102; Yazıcı 1991: 517-518), Karamanlı uleması arasında oldukça tutulmuştur. Zamanla, bütün bu dervişler etrafında oluşan menkıbeler birer yazılı kaynak olarak günümüze ulaşmıştır.

Beylikler döneminde medreselerde ders veren veya ilmî eserler kaleme almak suretiyle hizmette bulunan bazı isimlere rastlamak mümkündür. Eğitimini Orta Asya'nın meşhur âlimi Kadızâde'nin yanında tamamlayarak, II. Murad devri sonuna doğru Anadolu'ya gelen Fethullah Şirvânî bunlardandır. Osmanlı ülkesine geçmeden önce Kastamonu'ya gelen Şirvânî, Candaroğlu İsmail Bey'den büyük itibar görmüştür. Kastamonu medreselerinde bir süre müderrislik yapan ve pek çok öğrenci yetiştiren ünlü âlim (Mecdî 1269: 125; Akpınar 1995: 463-466), buradan Osmanlı ülkesine gitmiş, tedaris ve telif faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Candaroğullarının hizmetinde bulunan diğer bir âlim de Seydî Ali Acemî'dir. Seyyid Şerif Cürçânî'nin öğrencilerinden olan Acemî, Anadolu'ya geldiğinde bir süre Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey'in sarayında bulunmuş, daha sonra Osmanlıların hizmetine girmiştir. Onun, Seyyid Şerif Cürçânî'nin Şerhu'l-Mevâkıf, Hâşiye alâ Matâli'i'l-Envâr ve Hâşiye ale'ş-Şemsiyye adlı eserlerine yazdığı hâşiyeler, Osmanlı medreselerinde başvuru kitapları arasında yerini almıştır (Mecdî 1269: 121-122).

Türkistan'ın Cend şehrinde doğmuş olan Müeyyeddin Cendî, yukarıda da değinildiği gibi, Sadreddin Konevî'nin yanında yetişmiş, bu arada Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi de tanıma fırsatı bulmuştur. O, Konya'dan Bağdat'a geçerek bir süre burada kalmış ve daha sonra Pervaneoğullarının merkezi Sinop'a gelmiştir. Burada ilmî faaliyetlerine devam etmiş ve Nefhatü'r-Rûh adlı bir kitap kaleme almıştır. Onun, Nefhatü'r-Rûh'dan başka tasavvuf ve ilimlerin tasnifi ile ilgili eserleri de bulunmaktadır.

Germiyanlı Beyliği'nin uzun süre hizmetinde bulunan Abdülvacid b. Mehmed aslen Horasanlıdır. Onun Kütahya'yı tercihinde, Germiyan beylerinin ilim erbabına karşı himayeci tutumu ile Mevlevîliğin yörede kuvvetlenmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mecdî'deki kayıtlarda (1269: 66) Abdülvacid'in dinî ilimlerin yanında, akli ilimlerde ve edebiyatta zamanın ileri gelen âlimlerinden; aynı zamanda meşhur bir hattat ve şair olduğundan söz edilmektedir. Uzun süre Umur b. Savcı Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunan bu ilim ve sanat adamı, Germiyan Beyliği'nin 1429'da ilhakiyla, ilmî faaliyetlerini Osmanlı ülkesinde sürdürmüştür. Şerhü'n-Nikaye ve Usturlab adlı eserleri bulunan Abdülvacid (Mecdî 1269: 66; Hoca Sadeddin 1992: 41-42), Aydın Sayılı'ya göre astronomiyle de ilgilenen bir ilim adamıdır (1948: 657-658).

Yine, Horasanlı âlimlerden olan Alâeddin Ali Bistâmî, Osmanlı ülkesine geçmeden önce, Karamanoğullarının idaresindeki Konya'ya gelmiş ve burada bir süre müderrislik yapmıştır. Onun öğrencileri arasında Karamânî Mehmed Paşa da bulunmaktaydı (Yaşaroğlu 2006: 239). Bir müddet Karamanlı ülkesinde bulunan Kemal Ümmî de Anadolu'ya Horasan'dan

gelmiştir (Ünver 2002: 229). Anadolu'da adına bir çok makam izafe edilen şairin, Karaman'daki ikâmetinden sonra Bolu'ya yerleştiği ve ömrünü burada tamamladığı tahmin edilmektedir. Halvetiye tarikatı halifelerinden olan Kemal Ümmî'nin, Divan'ının yanı sıra, imanla ilgili bir risâlesi ve ölüm hakkında yazılmış mesnevîleri bulunmaktadır (Mehmed Tahir 1972, I: 142; Ünver 2002: 230).

3. Osmanlılar Dönemi: Osmanlı topraklarında Orta Asya kökenli pek çok mutasavvıfın faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan Geyikli Baba, Kumral Dede, Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Doğlu Baba, Postınpuş Baba, Şeyh Mehmed Küşterî, Selahaddin Buhârî, Fahreddin Rûmî, Emir Sultan, Emir Buhârî ve Ahmed İlâhî, ilk akla gelen şahsiyetlerdendir.

Bu mutasavvıflardan Emir Sultan Buhara doğumlu olup, Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya gelmiştir. Burada kısa zamanda tanınmış ve ismi anılan hükümdarın damadı olmuştur. Bayezid'den başka, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerini de idrak etmiştir. Bursa'nın manevî hayatında büyük etkisi bulunan Emir Sultan'ın şöhreti bütün Osmanlı topraklarına yayılmıştır. İlk tahsilini Buhara'da tamamlayıp Semerkant'ta ünlü mutasavvıf Ubeydullah Ahrar'a intisap etmiş olan Emir Buhârî ise, Abdullah İlâhî ile Anadolu'ya gelmiştir (Abdurrahman Câmî 2005: 579-580). Kütahya'daki ikâmetinden bir müddet sonra İstanbul'a gitmiş ve tasavvufî faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Onun, Nakşibendiliği İstanbul'da yayan ilk mutasavvıf olduğu bilinmektedir (Kara 1995: 126; Kurnaz vd. 1998: 1-14). Kudüs doğumlu olmakla birlikte, Horasan'a giderek bir süre Zeyneddin Hâfî'nin hizmetine bulunan ve ondan icâzetnâme alan Abdüllatif Kudsî (Makdisî), Anadolu'ya geldiğinde bir aralık Konya'daki Sadreddin Konevî Zâviyesi'nde faaliyet göstermiş, daha sonra Bursa'ya geçmiştir. Bursa'da 1449 yılında yaptırılan Zeyniyye Dergâhı'nda vefatına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Tasavvufa dair eserleri bulunan Kudsî, Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getiren âlim ve mutasavvıf olarak tanınmaktadır (Kara 1988: 257-258). Fatih Sultan Mehmed döneminde Bursa'ya gelen Buharalı Ahmed İlâhî, bazı Halvetî ve Melâmî şeyhlerine hizmet ettikten sonra, yaşlı bir Nakşibendî şeyhinden seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Seyr ü sülûkla ilgili üç dilde eserler yazarak Fatih adına tertip etmiştir. İlâhî'nin, ayrıca Farsça bir Divan'ı ile Risâle-i Es'ile vü Ecvibe ve Şerh Alâ Miftâhî'l-Gayb adlı eserleri de bulunmaktadır (Kurnaz 1999: 154-155).

Osmanlı ilim hayatının gelişmesinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen âlimlerin büyük rolü olmuştur. Çoğu, Sadeddin Taftazânî, Seyyid Şerif Cürçânî, Kadızâde ve Celâleddin Devvânî gibi ulemadan tahsil gören bu çevreler, yetiştikleri muhitlerin ilmî geleneğini, felsefi tartışmalarını ve

buralarda yazılan eserleri Osmanlı ülkesine getirmişlerdir. Râzî'nin geleneğini izleyen Taftazânî ve Cürçânî'nin eserleri, Osmanlı medrese eğitiminin temelini oluşturmuştur (İnalçık 2004: 184; İpşirli 1999: 73). Matematik ve astronomi alanlarındaki çalışmaları ile tanınan ve Osmanlı ilim geleneği ve literatürünün teşekkülünde önemli katkısı bulunan Kadızâde'nin Şerhü'l Mülahhas fi'l-Hey'e'si de, Osmanlı medreselerinde astronomi tahsili için temel ders kitabı olarak okutulmuştur (İhsanoğlu 2003: 30-31; Kazancıgil 2000: 36).

Osmanlı topraklarına Orta Asya'dan bilhassa XV. yüzyılda çok sayıda âlim gelmekle birlikte, bunlardan bazılarının gerek ilmî çevreler üzerinde; gerekse devlet yöneticileri nazarında belli bir ağırlığa sahip oldukları dikkat çekmektedir. XV. yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelerek Çelebi Mehmed döneminde fetva makamına kadar yükselen Burhaneddin Haydar Herevî bu zümredendir. Sadeddin Taftazânî'nin seçkin öğrencilerinden olan bu âlim, özellikle tefsir, fıkıh ve ferâiz gibi ilim dallarında kendini yetiştirmiştir (Hammer 1990: 118). Pek çok âlim ondan ders görmüştür. İzâh-ı Me'âni'ye bir şerh, Taftazânî'nin Şerhu'l-Keşşâf'ına da bir ta'lika yazan Herevî, Şeyh Bedreddin Simavî'nin idamına dair verdiği fetva ile de tanınmıştır (Yaltıkaya 2001: 94-95; Balivet 2000: 91-93).

Seyyid Şerif Cürçânî'nin çevresinde yetişen Fahreddin Acemî de, Osmanlı ülkesine Çelebi Mehmed döneminde gelmiştir. Bursa'da Haydar Herevî'den hadis okuyup icâzet almış, Sultâniye Medresesi'nde Molla Fenârî'nin oğlu Mehmed Şah'ın asistanı olmuştur. Bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, Sultan II. Murad tarafından Edirne'ye müftü tayin edilmiştir (Baltacı 1995: 82; Gökbilgin 1952: 31). Fatih döneminde de aynı görevini sürdüren Fahreddin Acemî, padişahı etkileri altına alan Hurûflerin bertaraf edilmesini sağlamıştır (Mecdî 1269: 82-83). Otuz yıldan fazla fetva makamında bulunan ünlü müftüden pek çok âlim hadis okumuştur. Edirne Dârülhadisi'nde görevli bulunduğu sırada, Alâeddin Arabî onun asistanlığını yapmıştır. Taşköprüzâde'nin babası Hocazâde ise, ondan icâzetnâme almıştır (Baltacı 1995: 82).

Kadızâde'nin yanında tahsilini tamamladıktan sonra Anadolu'ya gelen Fethullah Şirvânî, önce Candaroğulları Beyliği'nin hizmetine girmiş, daha sonra Osmanlı ülkesine geçerek ilmî faaliyetlerini bir müddet orada sürdürmüştür. Bursa'da Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'ya ithaf ettiği Tefsiru Âyete'l-Kürsî adlı eserini kaleme almıştır. İstanbul'un fethi sıralarında Fatih'le görüşen Şirvânî, padişaha Mecelle fi'l-Mûsîkî adlı kitabını sunmuştur. Bir aralık Kastamonu'ya dönmüşse de, tekrar İstanbul'a gelerek padişaha bu defa el-Ferâ'id ve'l-Fevâ'id adlı eserini takdim etmiş, ancak beklediği himayeyi görememiştir (Akpınar 1995: 464). Bir süre Mekke ve Kahire gibi

şehirlerde bulunan Şîrvânî, tekrar İstanbul'a gelmiş de, 1478 yılında memleketine dönmüş ve 1486'da Şemâhî'de vefat etmiştir. Medreselerde dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatının yanı sıra, matematik, astronomi ve coğrafya dersleri okutan Şîrvânî (Akpınar 1995: 464-465), Osmanlı ülkesinde Ali Kuşçu ile beraber, akli ilimlerin yayılmasında rol oynayan bir âlim olarak tanınmıştır (Adivar 1991: 15).

Semerkant'ta Kadızâde, Gıyaseddin Cemşid ve Uluğ Bey'den matematik ve astronomi alanlarında dersler alan Ali Kuşçu, Fatih tarafından özel lütüflarla Akkoyunlu sarayından İstanbul'a çağırılmıştır. Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin edilen, bu arada Molla Hüsrev'le birlikte Semâniye medreselerinin programını düzenlemekle görevlendirilen ünlü âlim, İstanbul'un enlem ve boylamını da yeniden belirlemiştir. Matematik ve astronomiyle ilgili olarak on iki civarında eseri bulunan Kuşçu'nun er-Risâletü'l-Fethiyye'si, Kadızâde'nin Şerhü'l-Mülâhhas fi'l-Hey'e'sinden sonra, Osmanlı medreselerinde en çok okutulan ikinci teorik astronomi eseri olarak kabul edilmektedir (İhsanoğlu vd. 2002: 494). Molla Lütü ve Mirim Çelebi gibi tanınmış âlimler, onun öğrencilerindedir.

XV. yüzyılda Osmanlı ilim çevrelerinde ismi ön plana çıkan simalardan biri de Alâeddin Tûsî'dir. Bu zat, Bursa'da Muradiye Medresesi'nde müderris iken, Fatih tarafından günde 100 akçe ücretle İstanbul'daki Zeyrek Medresesi'ne tayin edilmiştir (Uzunçarşılı 1988c: 6; Baltacı 1976: 451). Dönemin ileri gelen ilahiyatçılarından biri olarak kabul edilen Tûsî ile diğer ünlü ilahiyatçı Hocazâde, Fatih tarafından din-felsefe ilişkisine dair Gazâlî ile İbn Rüşd arasındaki meşhur tartışma üzerine, birer risâle yazmakla görevlendirilmiştir. Ulema Hocazâde'nin eserini üstün bulunca, Alâeddin Tûsî küçümsendiği hissine kapılarak memleketine dönmüştür (İnalçık 2004: 185).

Karamanlı Beyliği'ndeki ikâmetinden sonra bir müddet Bursa'daki Sultâniye Medresesi'nde müderrislik yapan Alâeddin Ali Bistâmî, Sadrazam Mahmud Paşa'nın daveti üzerine buradan İstanbul'a gitmiştir. Fatih'in Bosna seferine katılan ve vefatına kadar İstanbul'dan ayrılmayan Bistâmî, padişah adına eş-Şifâ fi tefsîri kelâmi'llâhi'l-münzel mine's-semâ (el-Muhammediyye) isminde bir tefsîr; Sadrazam Mahmud Paşa namına da Tuhfetü's-selâtin ismiyle Farsça bir kitap yazmıştır (Mecdî 1269: 184-187; Hoca Sadeddin 1992, V: 140-141; Yaşaroğlu 2006: 239-240).

Sadreddin Şîrâzî ve Celâleddin Devvânî'nin öğrencilerinden olan Muzaffereddin Ali Şîrâzî, İran'daki kargaşalık yüzünden Anadolu'ya gelerek, Devvânî'den birlikte ders aldığı, kazasker Müeyyedzâde (Abdurrahman b. Ali b. Müeyyed el-Amâsî) vasıtasıyla II. Bayezid'le tanışmıştır. Padişah tarafından önce Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne, ardından da Semâniye medreselerinden birine müderris tayin edilmiştir. Yavuz Sultan Selim

döneminde emekliye ayrılarak Bursa'ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Matematikte ihtisas sahibi olan Şirâzî, Euclides geometrisine bir hâşiye, ayrıca Sadeddin Taftazânî'nin bazı eserlerine şerhler yazmıştır (Mecdî 1269: 340-341; Adivar 1991: 63).

Yine, Celâleddin Devvânî'nin öğrencilerinden olup İran'dan Mekke'ye göç ederek bir süre burada ikâmet eden Hekimşah Muhammed Kazvinî, Müeyyedzâde'nin tavsiyesi ile II. Bayezid tarafından İstanbul'a çağrılmış ve hekimbaşılık görevine getirilmiştir. Yavuz Sultan Selim adına Hayatü'l-hayvan adlı eseri Farsçaya tercüme eden Kazvinî, Kanunî Sultan Süleyman namına da, Aristo'nun İskender'e nasihatnâmesini kaleme almıştır (Uzunçarşılı 1998, II: 632).

İran'ın Gilan şehrinden İstanbul'a gelen Hüseyin el-Hüseynî el-Hattâbî, tıp, astronomi ve matematik gibi ilim dallarında bazı eserler kaleme almıştır. Bunlardan, 895/1489-1490 yılında telif ettiği Tuhfetü'l-Hussab fi'l-Hisab adlı eserini II. Bayezid'e sunmuştur (İhsanoğlu 1999, I: 386).

Safevî hükümdarı Şah İsmail'in, ülkesindeki Sünnî ulemaya baskısı üzerine Osmanlı Devleti'ne göç eden Nizâmeddin Abdülali b. Muhammed b. Hüseyin el-Bircendî, Yavuz'un Trabzon'daki valiliği sırasında önce buraya gelmiş, ardından da İstanbul'a yerleşmiştir. Matematik ve astronomi alanlarında ihtisas sahibi olan Bircendî, Nizâmeddin Nişâbüri'nin eş-Şemsiyye fi'l-Hisab adlı eserine hacimli bir şerh ile astronomiye dair on iki eser kaleme almıştır. Bunlardan Çağminî'nin el-Mülahas fi'l-Hey'e adlı eserine, Kadızâde tarafından yazılan şerhle ilgili hâşiyesi, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (İhsanoğlu 1999, I: 387,39).

XVI. yüzyıl başlarından itibaren, Orta Asya ile Anadolu arasında çift yönlü olarak işleyen akademik seyahatler seyrekleşmekle birlikte (İpşirli 1999: 73), edebî ve kültürel ilişkiler bu yüzyılın sonlarına kadar canlı bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı sarayı ile bilhassa Safevî, Şeybânî ve Babür sarayları arasında kültürel temaslar eksik olmamıştır. Diğer taraftan, Anadolu ile Orta Asya muhitlerinde edebî faaliyetlerde bulunan çevreler, birbirlerinden haberdar olmuşlar ve bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir (Kurnaz 1999: 2).

XVI. yüzyıl boyunca, Orta Asya'nın değişik muhitlerinden Osmanlı ülkesine gelen bir kısım edip ve şairlere şahit olunmaktadır. Bu edebiyat mensuplarının Anadolu'ya gelmelerinde, buldukları memleketlerdeki siyasî karışıklıkların yanı sıra; Osmanlı ülkesindeki istikrarın, ilim ve kültür hayatındaki üstünlüğün ve bilhassa devlet yöneticilerinin bu zümreleri himaye edici tutumlarının önemli rolü olmuştur (Kurnaz 1999: 44). Bununla beraber, bu dönemde Doğuya yapılan askerî seferler sonunda bazı sanatkâr ve şairlerin Anadolu'ya getirildiğini (Altundağ 1967: 427; Gökmen 1997:

143-151) de ilave etmek gerekir. XVI. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya şu şairlerin geldiği tespit edilmiştir (Kurnaz 1999: 201): Habîbî, Surûrî, Şah Mehmed, Saffî, Basîrî, Hâlî, Şâhî, Vâlihî, Şâh Kasım, Cemîlî, Hâverî, Abdülvehhâb, Belîğî, Eflâtun, Halîlî, Yârî, Zîrekî, Figârî, Atâ, Emîrek, Hâfız, Mehmed Emin, Cüdâyî, Hâşimî, Kadrî, Murâdî, Sehâbî, Sarfî, Hazinî, Aysî, Nutkî, Firâkî, Ma'sum, Ankâ ve İmâd. Şairlerden, müteakip yüzyıllarda da Anadolu'ya gelenler olmakla birlikte, bu dönemlerde artık Orta Asya ile Anadolu arasındaki kültürel ilişkiler eskiye göre iyice zayıflamış ve giderek kaybolmuştur (Kurnaz 1999: 1, 199).

III. Anadolu'dan Orta Asya'ya Yapılan İlmî Seyahatler

İlim tahsili yapmak ve sahalarında uzmanlaşmak isteyen ilim erbabı için, akademik seyahatlerde bulunmak vazgeçilmez önceliklerdendi. Bu geleneğe göre, Anadolu'da belirli bir eğitim süreci sonunda ilmî alt yapıyı elde edenler, bazen hocalarının yönlendirmeleri ile bazen de kişisel tercihleri doğrultusunda, İslâm dünyasındaki dönemin meşhur ilim ve kültür merkezlerine giderlerdi. Tercih edilecek şehirlerin hangi alanlarda ön plana çıktığı ve oralardaki ilim çevreleri hakkındaki malumatlar, genellikle daha önceden gidip dönenlerden veya oralardan Anadolu'ya gelen misafir hocalardan öğrenilirdi (İpşirli 1999: 73).

İslâm dünyasında Suriye, Irak, Mısır, Mâverâünnehir ve İran, tanınmış ilim ve kültür merkezlerindendi. Dolayısıyla Anadolu dışına yapılan akademik seyahatler de genelde buralara odaklanmakta idi. Gidilen yeni muhitlerde daha çok sahalarında söz sahibi olan âlimlerle temasa geçilerek onlardan dersler alınıyordu. Birkaç yıllık bir süre sonunda tahsilini tamamlayanlar, artık yetişmiş bir âlim olarak geri dönüyor ve hizmetlerine devam ediyorlardı.

Anadolu'dan Orta Asya'ya yapılan ilmî seyahatlerin, Timurular zamanında yoğunluk kazandığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde, bölgede siyasî istikrar sağlanmış; buna bağlı olarak bilhassa Şahruh, Uluğ Bey ve Hüseyin Baykara zamanlarında Semerkant, Buhara ve Meraga gibi şehirler (Kitapçı 1995: 72-110) gerek Anadolu; gerekse İslâm dünyasının diğer bölgelerindeki ilim erbabı için cazibe merkezleri hâline gelmiştir. Bunda, şüphesiz Sadeddin Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürçânî gibi âlimlerin de önemli katkısı olmuştur.

Osmanlı ulemasının tahsil ve ihtisas için gittiği Orta Asya muhitinde, dinî ilimler ve düşünce alanında akıl ve reyî ön planda tutan eğilimin (Hanefîlik ve Mâtürîdîlik) hâkim olduğu görülmektedir. Esasan Osmanlılar da bu mezheplere bağlı bulunuyorlardı. Söz konusu eğilime karşılık Hicaz, Irak, Suriye ve Mısır gibi Arap memleketlerinde ise, daha çok nakil geleneği ağır basmakta idi (Ocak 2003, I: 260). Bu iki ana muhitin hâkim dinî düşünce ve gelenekleri zamanla, gerek medreselerde okutulan kitaplar; gerekse ulemanın

seyahatleri vasıtasıyla, Osmanlı dinî düşüncesini derinden etkilemiş ve ilmiye geleneği içinde bazı mekteplerin (Fahreddin Râzî ve İbn Teymiyye mektepleri) ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karlığa 1999: 32-37; Lekesiz 1999: 82-83). Bunlardan Fahreddin Râzî mektebi, başta Molla Fenârî olmak üzere Molla Yeğan, Hızır Bey, Hocazâde, Hatipzâde, Molla Lütfi, İbn Kemal ve Ebussuûd gibi, Osmanlı klasik döneminin ileri gelen uleması tarafından temsil edilmiştir (Ocak 2003, I: 261; Lekesiz 1999: 83).

Osmanlı ulemasından Orta Asya'ya tahsil ve ihtisas için ilk gidenler arasında, Kara Hoca diye de bilinen Alâeddin Ali Esved'i görüyoruz. Kaynaklarda, İran'da matematik ve diğer ilimlerde tahsil gördüğü kaydedilen (Mecdî 1269: 29-30; Hoca Sadeddin 1992, V: 7), ancak kimlerden okuduğundan söz edilmeyen bu âlimin, Orhan Gazi döneminde Anadolu'ya döndüğü ve İznik Medresesi'ne, Taceddin Kürdî'den sonra müderris tayin edildiği bilinmektedir (Bilge 1984: 69-70). Bu görevi sırasında fıkıhla ilgili bazı eserler yazan Alâeddin Esved, Orhan Gazi'den başka Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid dönemlerini de idrak etmiştir. Molla Fenârî onun öğrencilerindedir.

Ünlü astronom ve matematikçi Kadızâde'nin Türkistan'a gidişi, XV. yüzyıl başlarına rastlamaktadır (Fazlıoğlu 2001: 98). 1411 yılından itibaren Semerkant'ta dönemin tanınmış âlimlerinden Seyyid Şerif Cürçânî'den dersler alan Kadızâde, burada Uluğ Bey ile tanışmış ve onun hocası olmuştur. Bu arada, Uluğ Bey tarafından yaptırılan medresenin baş müderrisliğine, daha sonra da Semerkant Rasathânesi'nin başına getirilmiştir. Kadızâde, söz konusu rasathânedeki gerek Uluğ Bey; gerekse Gıyâseddin Cemşid'le beraber rasat çalışmalarına iştirak ederek, Uluğ Bey Zîcî'nin hazırlanmasında katkıda bulunmuştur. Çağminî'nin el-Mûlahhas fi'l-Hey'e'sine yazdığı Şerhü Mûlahhas fi'l-Hey'e adlı şerhi ile Risâle fi İstihracî Hattî Nisfi'n-Nehâr ve Semti'l-Kible'si (İhsanoğlu vd. 2002: 494), onun astronomiye dair önemli eserlerindedir.

Niğde'de doğduğu anlaşılan Kutbeddin İznikî, Tebriz ve Şirvan gibi şehirlerden başka, bir süre Meraga'da bulunmuştur. Muhammed Hârezmî'den dersler almış ve bir aralık Mısır'a da gitmiştir. Anadolu'ya geldikten sonra İznik'e yerleşerek, burada tasavvufî faaliyetlerle ve eser yazmakla meşgul olmuştur. Tefsîrü'l-Kur'ân, Râhatü'l-Kulûb ve Mukaddemetü's-Salât, gibi eserleri bulunan İznikî'nin, Ankara Savaşı öncesinde Timur'la görüştüğü ve kendisini gereksiz yere kan dökmekten vazgeçirmeye çalıştığı bilinmektedir (Öngören 2002: 485-486).

Semerkant'a giden Alâeddin Rûmî, burada Sadeddin Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürçânî'den dersler almış (Uzunçarşılı 1988b, I: 521), aynı zamanda bu âlimler arasında gerçekleşen ilmi tartışmaları da izleme fırsatı bulmuştur. Türkistan seyahatini müteakip Mısır'a giden Rûmî, Kahire'de Eşrefiyye

Medresesi'nde müderrislikle meşgul olmuştur (Baltacı 1976: 563). Bir aralık Anadolu'ya dönmüşse de, fazla kalmayıp tekrar Mısır'a gitmiştir. Mısır'dan bir süre sonra yine Anadolu'ya dönen Rûmî, birkaç yıllık ikâmetin ardından, son defa gittiği Mısır'dan vefatına kadar ayrılmamıştır (Mecdî 1269: 69).

Sinop'ta doğan ve ilim tahsili için Herat'a giden Pîr Tevekkül, burada tasavvufa meyletmiştir. Halvetiyye tarikatı halifelerinden Ahi Mirem'in hizmetinde bulunup ondan icâzet almıştır. Şeyhi ile birlikte Anadolu'ya dönen Tevekkül, irşad faaliyetleri için memleketi Sinop'a gönderilmiş ve vefatına kadar da buradan ayrılmamıştır (Mahmud Cemaleddin el-Hulvî 1993: 363-364).

Timur tarafından Şirvan'a götürülen Amasyalı Pîr İlyas, burada bir müddet tedris faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu arada Halvetiyye tarikatı halifelerinden Sadreddin Hiyâvî'ye intisap ederek uzun süre onun yanında kalmıştır. Hiyâvî'nin izniyle Anadolu'ya dönen Pîr İlyas, memleketi Amasya'da tasavvufî faaliyetlerde bulunmuş ve burada vefat etmiştir. Halvetiyye'nin Anadolu'ya onun tarafından getirildiği kabul edilmektedir (Uludağ 1997: 394).

Kastamonu doğumlu olup, ilk öğrenimini tamamladıktan sonra ilim tahsili için Türkistan'a giden Pîr Fethullah, bir müddet Abdurrahman Câmî'nin yanında bulunmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey tarafından Erzincan'da müderrisliğe tayin edilmekle birlikte, vefatına kadar tasavvufî faaliyetlerle meşgul olmuştur (Mahmud Cemaleddin el-Hulvî 1993: 419-421).

Molla Fenârî, Haydar Herevî, İbn Melek ve Abdülvacîd b. Mehmed gibi ileri gelen ulemadan ders aldığı bilinen Kâfiyeci, ilmîni ilerletmek amacıyla bir aralık İran'a gitmiştir. Dönüşte üç yıl kadar Kudüs'te kalmış ve daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Burada, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, fıkıh, kelâm, hadis, tasavvuf, tarih, felsefe, mantık ve astronomi konularında kendini ispat etmiş bir âlim olarak pek çok öğrenci yetiştirmiş, gerek Memlûk sultanlarının; gerekse Fatih Sultan Mehmed'in taktir ve ihsanlarına mazhar olmuştur (Gökbulut 2001: 154-155).

Molla İlahî veya Abdullah Simâvî olarak da tanınan Abdullah İlahî, temel eğitimini memleketi Simav'da tamamladıktan sonra, İstanbul'a giderek Zeyrek Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir. Buradan, kendisinden ders okuduğu Alâeddin Tûsî ile Horasan'a gitmiş, tahsilini tamamlamak için bir süre onun yanında kalmıştır. Bu arada, tasavvufa meyleden İlahî, Semerkant'a giderek burada bir müddet Hâce Ubeydullah-i Nakşibendî'nin hizmetinde bulunmuş ve daha sonra Buhara'ya geçmiştir. Buhara'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra, tekrar Semerkant'a dönmüş ve burada bir süre daha kalmıştır. Anadolu'ya dönüşü esnasında Herat'ta Abdurrahman Câmî'nin çevresinde bulunmuş ve nihayet Germiyan İli'ne dönmüştür. Memleketinde uzun süre ilmî ve tasavvufî faaliyetlerle meşgul olan İlahî,

Manisalı kazasker Çelebi Muhyiddin'in ısrarlı davetleri üzerine İstanbul'a giderek bir süre burada ikâmet etmiş, son olarak da Vardar Yenicesi'ne yerleşerek ömrünü burada tamamlamıştır (1491) (Abdurrahman Câmî 2005: 574-579; Kara vd. 1988: 110-112). Tasavvufa dair bazı eserleri bulunan İlahî, Nakşibendiyye'nin Anadolu'da ve Rûmeli'de yayılmasına öncülük etmiştir.

İlk öğrenimini Bursa'da tamamladıktan sonra, genç yaşta Anadolu'dan ayrılan Molla Fenârî'nin torunu Alâeddin Ali, bir süre Herat'taki medreselerde okumuş, buradan önce Semerkant'a, daha sonra da Buhara'ya geçerek tahsilini tamamlamıştır. Tahsili sırasında bir müddet müderrislikle de meşgul olan Alâeddin Ali, Fatih'in saltanatının ilk yıllarında İstanbul'a dönmüştür. Manastır ve Sultan Murad medreselerindeki görevinin yanı sıra, Bursa kadılığına ve ardından da kazaskerlik görevine getirilmiştir. Uzun yıllar bu görevde bulunmuş ve 1497-8 yılında vefat etmiştir (Hoca Sadeddin 1992, V: 152-154). Onun, özellikle matematik, fıkıh ve kelâm alanlarında ehliyet sahibi olduğu bilinmektedir.

Amasyalı olan ve daha çok Müeyyedzâde diye tanınan Abdurrahman b. Ali b. Müeyyed el-Amâsî, Halep'te tahsilde iken 1476 yılında bir kısım Acem tüccarıyla birlikte, Celâeddin Devvânî'den okumak amacıyla Şiraz'a gitmiştir. Devvânî'nin yanında, -muhtemelen Dârüleytâm Medresesi'nde- (İzgi 1997: 373) yedi yıl süreyle aklî ilimlerle beraber, tefsir ve hadiste de ihtisasını tamamlayarak icâzetnâme almıştır (Mecdî 1269: 308-311). Anadolu'ya dönünce Sultan II. Bayezid tarafından Kalenderhâne ve Semâniye medreselerine tayin edilen Müeyyedzâde, daha sonra Edirne kadılığına, ardından da Rûmeli kazaskerliğine getirilmiş ve bu görevini Yavuz Sultan Selim döneminde de sürdürmüştür.

Bu ilim ve tasavvuf erbabının yanında, gerek Beylikler; gerekse Osmanlı dönemlerinde çeşitli vesilelerle Orta Asya'ya giden bazı edebiyat mensuplarına da rastlanmaktadır. Hekim kimliği ile beraber şairlik yönüyle de tanınan Germiyanlı Şeyhî bunlardandır. Memleketinde, Ahmedî gibi âlimlerden dersler alan Şeyhî, tahsilini ilerletmek için İran'a gitmiştir (Lâtîfî 1999: 431-432). İran'da diğer ilimlerle beraber, tasavvuf, hikmet ve tıp tahsil etmiştir. Sehi'nin ifadesine göre (1980: 106) Şeyhî, orada Seyyid Şerif Cürçânî ile birlikte okumuştur. Bilhassa tasavvuf büyükleri ile temasını sağlayan bu İran tahsilinden şair, tasavvuf ve edebiyatta derin bilgiler kazanmış olarak ve değerli bir hekim hüviyeti ile Anadolu'ya dönmüştür (Timurtaş 1993: 474). Şeyhî'nin yanı sıra, Bursalı Kandî, Cemilî, Ömer Rûşenî, Melihî, Behiştî Sinan, Kastamonulu Câmî ve Kâtibî gibi bazı şairler de Orta Asya'nın muhtelif kültür çevrelerinde bulunmuşlardır (Kurnaz 1999: 1-41).

Orta Asya'ya olan seyahatlerini tamamlayarak geri dönen bu ilim, tasavvuf ve edebiyat mensuplarının üstlendikleri misyon, esasen buralardan Anadolu'ya yerleşmek amacıyla veya geçici bir süre için gelenlerinkinden pek farklı değildi. Sonuçta, çift yönlü olarak işleyen bu ilim ve kültür trafiği ile Orta Asya'nın kültürel birikimi Anadolu'ya taşınmış oluyordu.

Sonuç

Orta Asya kültürünün Anadolu ile ilk teması, Türklerin bu coğrafyayı fethetmeleriyle başlamıştır. Fetihden XIV. yüzyıla kadar fasılalar hâlinde devam eden göç dalgaları, bir taraftan Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında hayati rol oynarken; diğer taraftan da özellikle XII. yüzyıldan itibaren, Orta Asya'daki ilmî ve kültürel birikimin yeni vatana taşınmasına yardımcı olmuştur. Büyük kitle göçleri XIV. yüzyıldan itibaren kesilmesine rağmen, Orta Asya ile Anadolu arasındaki ilişkiler devam etmiş; bu defa siyasî, sosyal ve ekonomik zorunluluklardan ziyade, ilmî ve kültürel faaliyetlere yönelik seyahatler söz konusu olmuştur. Bu seyahatlerde, XIV ve XV. yüzyıllarda Anadolu'nun ulaştığı kültürel seviye ile özellikle devlet yöneticilerinin ilim erbabına karşı himayeci tutumu, önemli rol oynamıştır. Beylikler döneminde yeni gelen zümrelerin tercih ettikleri yerler çoğunlukla beylik merkezleri olmuştur. İlmî ve kültürel hayatın daha da ilerlediği Osmanlı döneminde ise, İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi ilmî hüviyeti ile ön plana çıkan şehirler tercih edilmiştir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya gerçekleştirilen seyahatlerin yanı sıra, Anadolu'dan da bu coğrafyaya muhtelif zamanlarda ilmî seyahatler yapılmıştır. Türkistan'a gidenler Buhara, Semerkant, Herat ve Meraga gibi ilim ve kültür merkezlerinde, birkaç yıllık tahsil gördükten veya çeşitli ilim mahfillerinde bulunduktan sonra, Anadolu'ya dönerek faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Orta Asya ile Anadolu arasında uzun süre devam eden ilmî ve kültürel ilişkilerin, Anadolu'da Türk kültür ve medeniyetinin gelişmesi bakımından son derece önemli sonuçları olmuştur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1.** Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde Orta Asya'dan yapılan göçlerin büyük etkisi olmuştur. Göçler, demografik yönüyle beraber, Orta Asya'daki kültürel birikimin Anadolu'ya taşınmasında önemli rol oynamıştır. Göçlerle beraber gelen ilim, edebiyat, tasavvuf ve sanat erbabı, Selçuklu ilim ve kültür hayatının şekillenmesinde kayda değer katkılar sağlamıştır.
- 2.** Beylikler ve Osmanlı dönemi ilim ve kültür hayatında, Orta Asya etkisi artarak devam etmiştir. Yeni gelen ilmî ve kültürel hüviyete sahip zümreler, Orta Asya medreselerindeki geleneği, ilmî çevrelerdeki

tartışmaları, edebî birikimi ve tasavvufî ekolleri de beraberinde Anadolu'ya taşımışlardır. Bu birikimin aktarılmasında şüphesiz Anadolu'dan bu coğrafyaya ilim tahsili için gidenlerin de büyük rolü olmuştur.

3. XV. yüzyılda, alanlarında söz sahibi bazı Türkistanlı âlimlerin Osmanlı ülkesine gelmeleriyle, ilmî seviye daha da yükselmiştir. Dolayısıyla bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilim tahsili için dışarıya yapılan seyahatlerde tedricî bir düşüş başlamıştır.

Orta Asya ile Anadolu arasındaki ilmî ve kültürel ilişkiler, şüphesiz XV. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. Ancak bu ilişkilerin seyri, bilhassa XVI. yüzyıldan sonra eskiye göre çok daha yavaşlamış ve zamanla kaybolmuştur. Burada, tabii olarak “Acaba bu tarihî ilim ve kültür köprüsünün yeniden faal bir şekilde hizmet vermesi sağlanamaz mı?” sorusu akla gelmektedir. Son yıllarda Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kültürel alanda işbirliğine yönelik çalışmaların başlamış olması oldukça sevindiricidir. Ancak bu gelişmelerin henüz arzu edilen seviyeye ulaştığını söylemek zordur. Temennimiz, bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve Türk Dünyasının XXI. yüzyılın uygar milletleri arasında hak ettiği yeri almasıdır.

Kaynakça

- Abdurrahman Câmî (2005), *Nefahâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*, (Lâmiî Tercümesi), (haz. S. Uludağ-M. Kara), İstanbul: Marifet Yay.
- Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ (1991), *Makâlât-ı Seyyid Hârûn* (haz. C. Kurnaz), Ankara: TTK Yay.
- Açıkgenç, Alparslan (2002), “İlk Müslüman Türklerde Düşünce ve Bilim”, *Türkler*, V: 623-644.
- Adivar, Adnan (1991), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmed Eflâkî (1986-1987), *Ariflerin Menkıbeleri*, I-II, (haz. T. Yazıcı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aka, İsmail (1991), *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Yay.
- Akpınar, Cemil (1995), “Fethullah eş-Şirvânî, *DİA*, XII: 463-466.
- Âli (1994), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, (haz. M. İsen), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Altundağ, Şinasi (1967), “Selim I”, *İA*, X: 423-434.
- Anonim (1952), *Seçüknâme*, (haz. F. N. Uzluk), Ankara.
- Aubin, Jean (1987), “Timurluların Şiraz'da Bilim ve Sanat Korumacılığı”, (çev. Y. Yücel), *Bellekten*, LI (200): 965-979.
- Baktır, Mustafa (2002), “Beylikler Döneminde Anadolu'da Ulema-Ümera Münasebetleri”, *Türkler*, VII: 560-568.
- Balivet, Michel (2000), *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Baltacı, Cahid (1976), *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matb.
- _____ (1995), “Fahreddîn-i Acemî”, *DİA*, XII: 82.

- Banarlı, N. Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Ankara: MEB Yay.
- Barkan, Ö. Lütfi (1942), "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II: 279-365.
- Barthold, W.-Köprülü M. Fuad (1977), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara: DİB Yay.
- _____ (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. H. D. Yıldız), Ankara: TTK Yay.
- Baykara, Tuncer (1985), *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara: KB Yay.
- Bayram, Mikâil (1991), *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya: Damla Matb.
- _____ (1999), "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, s. 1-57.
- _____ (2005), "Selçuklular Zamanında Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler", *Uluslararası I. Batı Anadolu Sempozyumu*, s. 117-129.
- Bilge, Mustafa (1984), *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İÜEF Yay.
- Cahen, Claude (1984), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Y. Moran), İstanbul: E Yay.
- Çetin, Osman (1981), *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul: Marifet Yay.
- Faik Reşat (tarihsiz), *Eslâf, Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler*, İstanbul: Tercüman Yay.
- Fazlıoğlu, İhsan (2001), "Kadıızâde-i Rûmî", *DİA*, XXIV: 98-100.
- Ferudun Bey (1274), *Münşeâtü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274.
- Gökbilgin, M. Tayyib (1952), *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı*, İstanbul: Üçler Basımevi.
- Gökbulut, Hasan (2001), "Kâfiyeci", *DİA*, XXIV: 154-155.
- Gökmen, Ertan (1997), "Yavuz Sultan Selim'in İran'dan ve Mısır'dan Getirdiği Sanatkârlar", *Türk Kültürü*, 407: 143-151.
- Hammer, Joseph von (1990), *Osmanlı Tarihi*, I, (çev. M. Ata), İstanbul: MEB Yay.
- Hoca Sadeddin (1992), *Tâcü't-Tevârih*, V, (haz. İ. Parmaksızoğlu), Ankara: KB Yay.
- İbn Bibi (1996), *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Alâ'îye*, I-II, (haz. M. Öztürk), Ankara: KB Yay.
- İbnü'l-Esir (1987), *El-Kâmil Fi't-Tarih*, X (çev. A. Özeydın), İstanbul: Bahar Yay.
- _____ (1991), *El-Kâmil Fi't-Tarih*, XII (çev. A. Ağrakça-A. Özeydın), İstanbul: Bahar Yay.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1999), "Osmanlı Bilimi Literatürü", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I: 363-412.
- _____Kaçar, Mustafa (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi", *Genel Türk Tarihi*, VI: 489-521.
- _____ (2003), *Osmanlılar ve Bilim*, İstanbul: Nesil Yay.
- İnalçık, Halil (1993), "Mehmed II.", *İA*, VII: 506-535.
- _____ (1997), "Murad II.", *İA*, VIII: 598-614.
- _____ (1999), "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, I: 37-132.
- _____ (2004), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. R. Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- İpşirli, Mehmet (1999), "Osmanlı Ulemâsı", *Osmanlı*, VIII: 71-79.
- İzgi, Cevat (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İstanbul: İz Yay.
- Kafesoğlu, İbrahim (1992), *Selçuklu Tarihi*, Ankara: MEB Yay.

- Kahya, Esin (2002), "Türkiye Selçuklularında ve Anadolu Beyliklerinde Bilimsel Çalışmalar", *Genel Türk Tarihi*, IV: 521-555.
- _____-Topdemir, Hüseyin Gazi (2002), "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim", *Genel Türk Tarihi*, III: 564-617.
- Kara, Mustafa (1988), "Abdülatif el-Kudsî", *DİA*, I: 257-258.
- _____(1995), "Emir Buhârî", *DİA*, XI: 125-126.
- _____-Algar, Hamid (1998), "Abdullah-ı İlahî", *DİA*, I: 110-112.
- Karlığa, Bekir (1999), "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, VII: 28-37.
- Kazancıgil, Aykut (2000), *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Kerimeddin Mahmud Aksarayî (1943), *Müsâmeratü'l-ahbâr*, (terc. N. Gençosman), Ankara.
- Kitapçı, Zekeriya (1995), *Orta Asya Türklüğünün Büyük İslâm Kültür ve Medeniyetindeki Yeri*, Konya: Damla Matb.
- Köprülü, M. Fuad (1943), "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII (27): 379-494.
- _____(1981), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- _____(1997), "Harzemşahlar", *İA*, V/1: 283-296.
- Kurnaz, Cemal (1999), *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Ankara: Akçağ Yay.
- _____-Tatçı, Mustafa (1998), *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf: Emir Buhârî*, Ankara: KB Yay.
- Lâtîfi (1999), *Tezkire*, (haz. M. İsen), Ankara: Akçağ Yay.
- Lekesiz, Hulusi (1999), "Osmanlılarda Sünnî-Hanefî Geleneğinin Oluşmasında Ulemânın Rolü", *Osmanlı*, VIII: 80-84.
- Mahmud Cemaleddin el-Hulvî (1993), *Lemazât-ıHulviyye*, (haz. M. S. Tayşî), İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yay.
- Mecdî Mehmed Efendi (1269), *Terceme-i-Şakâ'ik*, İstanbul.
- Mehmed Tahir (1972), *Osmanlı Müellifleri*, I-II, (haz. İ. Özen), İstanbul.
- Merçil, Erdoğan (1991), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yay.
- Ocak, A. Yaşar (2000), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yay.
- _____(2002), "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", *Genel Türk Tarihi*, IV: 503-519.
- _____(2003), "Dinî Bilimler ve Ulema", *Osmanlı Uygarlığı*, I, İstanbul: KB Yay.
- Oğuzoğlu, Yusuf (2000), *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul: Eren Yay.
- Öngören, Reşat (2002), "Kutbüddin İznîki", *DİA*, XXVI: 485-486.
- Sayılı, Aydın (1948), "Vâcidiyye Medresesi, Kütahya'da Bir Ortaçağ Türk Rasathânesi", *Bellekten*, XII: 655-666.
- _____(2002), "Orta Çağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri", *Türkler*, V: 614-622.
- Sehî, (1980), *Tezkire*, İstanbul: Tercüman Yay.
- Sümer, Faruk (1960), "Anadoluya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi ?", *Bellekten*, XXIV(96): 567-594.
- Şeşen, Ramazan (2004), "Selçuklular Devrindeki İlme Genel Bir Bakış", *III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi, Bildiriler*, Konya: SÜ Yay.
- Taneri, Aydın (1997), "Hârizmşahlar", *DİA*, XVI: 228-231.
- Timurtaş, F. Kadri (1993), "Şeyhî", *İA*, XI: 474-479.

- Togan, A. Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: İÜ, Edebiyat Fakültesi Yay.
- Turan, Osman (1993a), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- _____ (1993b), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- _____ (2003), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Uludağ, Süleyman (1997), “Halvetiyye”, *DİA*, XV: 393-395.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988a), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yay.
- _____ (1988b), *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara: TTK Yay.
- _____ (1988c), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yay.
- _____ (1998), *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: TTK Yay.
- Ülken, H. Ziya (1937), “Konya’da Anadolu Selçukîleri Devrinde İlim ve Felsefe”, *Konya Dergisi*, 8: 491-497.
- Ünsî (1942), *Şehnâme-i Selçuk*, (çev. M. Koman), Konya: Ülkü Basımevi.
- Ünver, İsmail (1998), “Hoca Dehhânî”, *DİA*, XVIII: 187-188.
- _____ (2002), “Kemal Ümmî”, *DİA*, XXV: 229-230.
- Yaltkaya, M. Şerefettin (2001), *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Hayatı-Felsefesi-İsyanı*, (haz. İ. Aka-M. Demir), İstanbul: Temel Yay.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil (2006), “Musannifek”, *DİA*, XXXI: 239-240.
- Yazıcı, İshak (1991), “Bahrû'l-Ulûm”, *DİA*, IV: 517-518.
- Yinanç, M. Halil (1944), *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul: İÜEF Yay.
- Yuvalı, Abdülkadir (1999), “İbn Arabşah”, *DİA*, XIX: 314-315.

The Scholarly And Cultural Bridge Between Central Asia and Anatolia (from the 11th to the 16th Century)

Assist Prof.Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU*

Abstract: The first contacts between Central Asia and Anatolia naturally began with the Turkish conquest of this region. After the conquest, the migrations of the 12th and 13th centuries played an important part in bringing various cultural elements from Central Asia to Anatolia. In addition, during the Beylik and Ottoman periods, many scholars, artisans and sufi leaders came to Anatolia, and in return some scholars went to Central Asia for scientific research. All this increased the significance of this virtual bridge between the two regions. These relations, which lasted until the end of the 16th century, had significant consequences for Anatolian Turks. These relations accelerated the spread of Islam in Anatolia and transferred the madrasa tradition, scholarly debates, literary heritage and sufi schools to this new homeland. The relations between these two regions started to loosen after the 16th century and broke off in time.

Key Words: Central Asia, Anatolia, Migrations, Scholarly Journeys, Scholar, Sufis, Poet, Artist

---

* Dumlupınar University, Faculty of Education, Department of Primary Education / KÜTAHYA
ciftcigu20dumlupinar.edu.tr

Академический И Культурный Мост Между Средней Азией И Анатолией (От 11 До 16 Столетий)

Пом.Доц.Др. Исмаил Чифтчиоглу *

Резюме: Первые контакты между культурой Центральной Азии и Анатолией естественно начался с турецкого завоевания этой области. После завоевания, переселение в 12 и 13 столетиях играли важную роль в передаче культурного наследия в Анатолию. Кроме того, фактом является то, что, в течение Знатных и Оттоманских периодов, большое количество ученых, ремесленников и лидеров суфий из Средней Азии приехали в Анатолию и что некоторые из них воспринимали это как научную миссию; это повысило роль научного и культурного моста между этими двумя регионами. Эти отношения, которые длились до конца 16-ого столетия, имели существенный эффект на анатолийских Турков. Прежде всего, это ускорило распространение Ислама на территории Анатолии и перенесло традицию медресе, академические дебаты, литературное наследие и школы суфиев к новой родине. Отношения, начавшие замедляться после 16-ого столетия со временем полностью исчезли.

Ключевые Слова: Средняя Азия, Анатолия, переселения, научные поездки, Ученый, Поэт, Суфий, Художник

---

* Университет Думлупынар, Педагогический Факультет, Отделение начального образования / КЮТАХИЯ
ciftcioglu20@dumlupinar.edu.tr